

תולדות השראת שכינה (ד) / דור הפלגה ומגדל בבל כהיפוכו של המקדש

לעשות שם לעצמם, "ובכך גילו את דעתם שאין הם סומכים עוד על ה' שהושיע את אבותיהם ואותם ממוות ואבדון, אלא סומכים על כוחם ועוצם ידם בלבד... ותפסו הלכה למעשה את עצת הנחש 'והייתם כא-להים ידעי טוב ורע' (בראשית ג', ה), ונתדמו במעשה זה לה'גברים אשר מעולם אנשי השם' (שם ו', ז), שבמעשיהם הביאו חורבן ושימוון לעולם" (מתוך סיכומו של יהודה קיל לפרשה, פירוש דעת מקרא, עמ' רצב).

כאמור, בתכניתיהם של בוני המגדל יש דגש על בנייה לגובה. בניית עיר ומגדל שראשו בשמים היא מאפיין מובהק של עובדי עבודה זרה, השואפים להגיע על ידי הגובה עד האלים ולשלוט בעולם, מתוך תפיסה שהגובה הפיזי מבטא עליונות וכוח. למטרה זו מתאגדים בני האדם בעיר אחת ומתחילים לבנות מגדל שיגיע עד השמים, וה' מגיב על כך בבליית השפה האחת ובהפצתם על פני כל הארץ. כשמגמת האחדות של הקיבוץ האנושי כולו היא מרידה בקב"ה, וזוהי המטרה שמשרתת שפתם האחת – התגובה האולטימטיבית היא מניעת המרידה על ידי בליית שפתם והפצתם.

טענתנו העיקרית היא שהתיקון לחטאו של דור הפלגה היא מציאותם של העיר ירושלים והמקדש שבתוכה, שכל עניינם – לשום בהם את שמו של הקב"ה (דברים י"ב, ה, יא): להיות משכן לשמו של הקב"ה בעולם, שאליו ינהרו כל הגויים, ובכך יכירו במלכות ה'. בדבר זה יש תיקון עתידי לכל מרכיבי החטא:

- המקדש הנו מגדל, אך ראשו אינו בשמים, והוא אינו הגבוה ביותר.
  - לא האדם, על גבהותו וביטחונו העצמי, הוא העומד במרכז המקדש, כי אם השכנת שמו של הקב"ה.
  - אחדותו של הקיבוץ האנושי במקדש, מגמתה התבטלות למציאות העליונה של מלכות ה', ובאופן זה היא מביאה לא לפירוד ולהפצה אלא דווקא לשלום (ראה להלן).
- ברצוננו להראות אפוא כיצד מבטא מיקומם של ירושלים והמקדש במקום נמוך היפוך וניגוד לעיר ולמגדל שבנו אנשי דור הפלגה.

ב. משמעות השראת שכינה במקום נמוך

נחלת בנימין – נחלת השכינה – מצויה במקום נמוך ביחס לנחלת יוסף, הסמוכה לה מצפונה, ולנחלת יהודה השוכנת מדרומה. השראת שכינה במקום נמוך, בין כתפיים (דברים ל"ג, יב), מנוגדת לעבודה זרה, הנעשית בדרך כלל במקום גבוה (כפי שנראה להלן). הבה נתבונן אפוא במיקומה הנמוך של ירושלים ובמשמעותו.

ויהי כל הארץ שפה אחת ודבָרִים אֶחָדִים. ויהי בְּנִסְעָם מִקֵּדָם וּמִצְאוּ בְקֶעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיִּשְׁבוּ שָׁם. וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ הֲבֵה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשִׂרְפָה וְתָהִי לָהֶם הַלְבָנָה לְאֶבֶן וְהַחֲמֵר הִיָּה לָהֶם לְחֵמֶר. וַיֹּאמְרוּ הֲבֵה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ. וַיֵּרָד ה' לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְנֵי הָאָדָם. וַיֹּאמֶר ה' הֵן עִם אֶחָד וְשִׁפְהָ אֶחָת לְכֻלָּם וְזֶה הַחֵלֶם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא יִבְצָר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת. הֲבֵה נִרְדֶּה וְנִבְלֶה שָׁם שִׁפְתֵם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׁפְתֵי רֵעֵהוּ. וַיִּפֹּץ ה' אֶתֶם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וַיַּחֲדְלוּ לְבִנְתֵי הָעִיר. עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בְּבָל כִּי שָׁם בָּלַל ה' שִׁפְתֵי כָל הָאָרֶץ וַיִּמְשָׁם הַפִּיִצָם ה' עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ (בראשית י"א, א-ט).

לאחר תיאור תולדותיהם של אדם הראשון, קין והבל ונח ובניו, זהו אולי התיאור הראשון בתורה של התארגנות ציבורית. בשיעור זה נתבונן רק בזיקה המעוותת לעולמו של הקב"ה כפי שהיא מתגלה בפרשה, ובפרט בבניית העיר והמגדל שראשו בשמים, המהווים ניגוד והיפוך לבניין ירושלים והמקדש. אגב עיוננו נעמוד גם על משמעות סוגיית הגובה בביטויי הפולחן של האדם.¹

א. חטא מגדל בבל ועונשו

מגדל בבל הנו ככל הנראה הדוגמה הקדומה ביותר לעבודה זרה,² שאחד מביטוייה המובהקים בו הוא הבנייה לגובה: "וַיֹּאמְרוּ הֲבֵה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ". הפרשה מדגישה גם את האחדות ששררה בין בוני המגדל: "וְיָהִי כָל הָאָרֶץ שִׁפְהָ אֶחָת וְדַבָּרִים אֶחָדִים"; "וַיֹּאמֶר ה' הֵן עִם אֶחָד וְשִׁפְהָ אֶחָת לְכֻלָּם". המפרשים נחלקו מה היה חטאם של דור הפלגה, שלא נתפרש בכתובים. ברם, נראה שעיקר מגמת הפרשה מבואר במדרשו של רבי אלעזר ברבי שמעון:

ויהי בנסעם מקדם' – הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו: אי אפשר לא בו ולא בא-לוהותו

(בראשית רבה לח ז).

במקום הכרת הטוב, שתהווה המשך לבניין המזבח על ידי נח, בונים הם עיר, ובה מגדל וראשו בשמים, מתוך מגמה

1 עיקרו של שיעור זה מבוסס על שיעורים 16-17 בסדרת שיעורינו על ירושלים המקראית בשנת ה'תשס"ה (חלקים א-ב של השיעורים "נחלת בנימין – נחלת שכינה"). שם הרחבנו הרבה גם בהבנת מיקומה הנמוך של נחלת בנימין כולה, עיין שם.

2 זן בכך בהרחבה הרב א' סמט, עיונים בפרשות השבוע, ירושלים ה'תשס"ב, העיון לפרשת נח, עמ' 21-30.

1. ירושלים במקום נמוך

מקראות שונים בנביאים ובכתובים מתייחסים למיקומה הנמוך של ירושלים. בתהילים קכ"ה, ב נאמר:

יְרוּשָׁלַם הָרִים סְבִיב לָהּ,
וְה' סְבִיב לְעִמּוֹ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

הכתוב מעניק משמעות רוחנית לנחיתותה הטופוגרפית של העיר הקדומה ביחס להרים הסובבים אותה. וביאר רד"ק:

אף על פי שהרים סביב לה, אין לה חוזק, וישלטו הגויים וילכדו אותה אלה מאלה, ולא יהיה לה חוזק עד שיהיה עם ה' בתוכה, שיהיה הוא סביב לעמו, ושמו יהיה להם חוזק יותר מן ההרים ולא ישלטו בהם אויב מעתה ועד עולם.

נראה שהנחת היסוד של רד"ק הייתה שהרים הסובבים את העיר מגנים עליה, ולמרות זאת – אומר הכתוב – אין היא מוגנת באמת אלא בשם ה'. אנו מבקשים לטעון³ כי ההרים הסובבים את העיר הקדומה לא רק שאינם מגנים עליה, אלא גם מהווים נקודת תורפה, בהיותה נשלטת על ידם, וממילא לא ההרים הם שמגנים עליה, כי אם ה'. לפי הבנה זו, התנאים הטופוגרפיים של העיר – נחיתותה היחסית – אינם מספקים לה את ההגנה הראויה, ויוצרים מציאות של תלות הכרחית בהגנת הקב"ה: "וְה' סְבִיב לְעִמּוֹ".

תיאור דומה עולה גם מכינוי העיר "גֵּיא חָזְיוֹן" (ישעיהו כ"ב, א). רד"ק פירש כי "מה שקראה 'גיא' והיא הר, לכנותה לרעה, לפי שהפילוה יושביה לרעתם והסיבוה מהר אל הבקעה, ואינה ראויה שתיקרא עתה הר אלא גיא", כלומר: הכינוי "גיא" נובע ממעשיהם הרעים של יושבי העיר. על פי דרכנו, כינוי זה מתייחס למיקום היחסי הנמוך שלה, בין ההרים הסובבים אותה.

גם ירמיהו מכנה את ירושלים "יְשֻׁבַת הָעֵמֶק צוֹר הַמִּישָׁר" (ירמיהו כ"א, ג). הכינוי 'צור המישור' משמעו 'צור הבולט מתוך העמק', והוא מתייחס להיות ירושלים גבעה הבולטת מתוך העמקים שסביבה. ואולם, בגלל מיקומה הכללי הנמוך מכנה הכתוב את העיר גם 'יְשֻׁבַת הָעֵמֶק' – תיאור ההולם, כביאורו הנאה של נגה הראובני,⁴ את מראה העיר כפי שהוא נגלה לעיני הנביא, הבא מענתות, באזור האוכף שבין הר הצופים והר הזיתים.

2. המשמעות של היות ירושלים במקום נמוך

ברצוננו להציג כאן שלוש משמעויות שונות למיקומה היחסי הנמוך של ירושלים:⁵

א. המשמעות הראשונה כבר הוזכרה לעיל: נמיכות העיר מבטאת את פגיעותה – את העובדה שאין היא מוגנת באופן טבעי – ובכך את תלותה היסודית בקב"ה.⁶

ב. איתא במדרש תהילים (ס"ח, ט):

'ההר חמד א-להים לשבתו' – אין רצוני אלא בסיני, שהוא שפל מכולכם, שנאמר 'מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח' (ישעיהו נ"ז, טו)... וסיני מהיכן בא? אמר ר' יוסי: מהר המוריה נתלש, כחלה מעיסה, ממקום שנעקד יצחק אבינו, אמר הקב"ה: הואיל ויצחק אביהם נעקד עליו, נאה לבניו לקבל עליו את התורה. ומנין שעתיד לחזור למקומו? שנאמר 'נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים', אלו תבור וכרמל וסיני וציון. 'ההרים' – ה' הרים, כלומר, כמנין חמשה חומשי תורה.

המדרש עוסק בזיקה בין העקדה למתן תורה ולמעמד הר סיני, ובמציאות העתידית, בה יחזור הר המוריה למקומו "בראש ההרים". את הזיקה הזאת מסביר המדרש בענוותנותו של הקב"ה, שבגללה הוא בוחר לשכון דווקא במקום הנמוך ביותר.⁷

ג. נאמר בתהילים (ק"ג, ד-ו):

רָם עַל כָּל גּוֹיִם ה'
מִי פֶה' אֶ-לְהִינּוּ
הַמְשִׁפִּילֵי לְרֵאוֹת
עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ.
הַמְגַבִּיחַ לְשִׁבְתּוֹ.
בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ.

גדולתו של הקב"ה בכך שאין הוא מוגבל למקום מסוים, והוא מתגלה בשמים ובארץ גם יחד. רעיון זה עולה במקומות רבים אחרים, כגון בפסוק אחר בתהילים (קל"ח, ו) – "כִּי רָם ה' וְשָׁפַל רֵאָה וְגַבַּהּ מִמְּרָחֵק יְיָדָע"; או במדרש על ההתגלות בסנה – "למה נגלה הקב"ה למשה בסנה? ללמדך שאין מקום בעולם פנוי בלא שכינה, ואפילו הסנה" (שמות רבה ב ט).

תפיסה זו מנוגדת בתכלית לאמונתם של הגויים, העובדים את אלוהיהם "עַל הַהָרִים הַרְמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן" (דברים י"ב, ב), וכדברי רבי עקיבא: "כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה ועץ רענן, דע שיש שם עבודה זרה" (עבודה זרה פ"ג מ"ה). יסוד זה עולה בכמה מקומות בתורה ובדברי הנביאים, למשל: "עַמִּים הָרַקְאוּ שָׁם יְזַבְּחוּ וְזַבְּחוּ צִדְקָה" (דברים ל"ג, ט); "עַל רְאשֵׁי הַהָרִים יְזַבְּחוּ וְעַל הַגְּבְעוֹת יְקַטְרוּ" (הושע ד', יג). צורת העבודה האלילית מבוססת על האמונה הגשמית שביסודה, שהגובה הפיזי תופס בה מקום משמעותי. את קרבתם לאלוהיהם ביטאו עובדי האלילים במישור הפיזי: הם תפסו את האלים כמי שיושבים על ההרים ובמקומות הגבוהים ושולטים על כל מי שנמצא תחתם,

3 ראה שיעורינו על הטופוגרפיה של ירושלים הקדומה – שיעורים 13-15 בסדרת השיעורים על ירושלים המקראית שנת ה'תשס"ה.

4 נגה הראובני, אור חדש על ספר ירמיהו – על יסוד מחקרים בנתיבותיו של הנביא בנוף מולדתו, ירושלים תשכ"ח, עמ' 19-26.

5 יוכלנו כמובן להסתפק בקביעת העובדה שזהו מיקומה של העיר מבחינה טופוגרפית. ואולם, הנחתנו היא – כפי שבואר בהרחבה בשיעורים על ירושלים המקראית – שיש לטופוגרפיה משמעות רוחנית.

6 מציאות זו משתקפת בכל המכלול של מיקומה הטופוגרפי של העיר: קרבתה אל המדבר, ריחוקה מן הדרך, והעדר עורף חקלאי משמעותי. וראה שיעורינו המצוינים בהערה 3.

7 ודוק: המדרש בונה קישור זה על יסוד הבנת המשכן, והמקדש בעקבותיו, כהמשך להתגלות בהר סיני ולנתינת התורה בו.

- באחרית הימים יהיה הר בית ה' נכון בראש ההרים ונישא מגבעות, וזאת לא רק במובן הרוחני של ההכרה הכללית בחשיבותו, אלא גם במובן הפיזי: הוא יהיה הגבוה ביותר, ובכך תיווצר זהות בין משמעותו הרוחנית לבין המופע הפיזי שלו (נרחיב על כך בסוף השיעור).
- העמים כולם ינהרו אליו על מנת ש"ירנו מִדְרָכָיו וְנִלְכָה בְאֲחֻזָתוֹ – כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבְרֵי ה' מִירוּשָׁלַם".
- משפט ה' את העמים יביא שלום: הכרת העולם במלכות הקב"ה והתבטלותו בפניו יביאו לשוויון בין בני האדם כולם ולאחדות מחודשת, שאינה משרתת התפארות והאלהה עצמית, אדרבה, היא נובעת מן ההכרה האנושית בקב"ה כמקור כל הכוחות.
- בהמשך מתאר הנביא את המציאות שבה "וְנִשְׁגְּבֵה ה' לְבָדוֹ", וכל העצמים הגבוהים – גאה ורם, עצים, הרים נישאים, מגדלים, חומות, אוניות תרשיש – כולם מושפלים ובטלים פיזית בפני מלכות ה'.

זהו אפוא התיקון המלא לחטא דור הפלגה: בני האדם אינם מציבים להם עוד כמטרה את גובהם שלהם, כי אם את דבר ה' אשר בראש ההרים, ומטרת הקיבוץ שוב אינה האלהה עצמית, אלא הכרת העולם כולו במלכות ה'.

בירושלים, הקרויה "עיר" ("אין עיר אלא ירושלים", כתובות קא ע"ב), נבנה מקדש שראשו הרוחני (אך לא הגשמי) בשמים, וחלף ההפצה על פני כל הארץ הופך הוא ל"תלפיות – תל שכל פיות פונים בו" (ברכות ל ע"א). בעיר הזאת בוחר הקב"ה לשכן שמו, ואת השם עושה הוא לדוד עבדו, בדמותה של שושלת נצחית שתוכל לבנות מקדש ולעבוד את ה'.

בית יעקב⁹ בפירושו לפרשת נח משווה בין הפרשיות:

רבי שמעון פתח 'והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה' (מ"א ו'). פתיחה זו רומזת ענין בנין המגדל, שהיה דוגמא לבנין בית הבחירה בירושלים זה לעומת זה. שלפי שהש"ת התחיל לבנות באותה שעה את תולדות בית אברהם אבינו ע"ה שהיה התחלה לבנין בית המקדש שהוא גמר חיותם הקדושה כדאיתא בזהר הקדוש במדבר (דף ק"ז ע"א) לזאת נתעורר גם כן בהאומות חשק לבנות המגדל שיהיה מתדמה בתכליתו לבנין המקדש על הגוון מבחוץ. כי ענין המקדש היה עסק של התחברות והתכללות של כלל ישראל ונבנה על אבן שתיה שממנו הושתת הארץ שהיא מקום שהחיבור נראה מפורש בעולם. ובנין המגדל שבנו דור הפלגה הוא מהפסולת שקבלו ממה שנסתעף מהאחורים של קדושת בית המקדש ודימו לעשות עיר ומגדל בתבנית מגדל דוד ועיר ירושלים כדאיתא בסתרי תורה נח (דף ע"ד ע"ב).

היה נראה שהמקדש והמגדל שניהם על תכלית אחד שיהיה מרכז הקבוץ להתאסף שם כל הנפזרים לאגודה וחבורה אחת להיות כלם כאיש אחד חברים

ועל כן קבעו את אתרי הפולחן דווקא במקומות גבוהים, המבטאים מבחינתם דמיון וקרבה לאלוהיהם. יתרה מזאת, סביר מאוד שלהתנשאות הפיזית היה גם מובן של התנשאות וגאווה במישור הרוחני – אולי מתוך רצון להתחרות באל השוכן למעלה; מכאן תובן הביקורת של הנביאים (ראה למשל ישעיהו ב') על הגאווה וההתנשאות, שיש בהן משום חילול ה'.

בניגוד לתפיסה זו, הקב"ה מתגלה בכל מקום – לא רק מצד ענוותנותו, אלא גם מצד גדולתו: הוא אינו מוגבל כלל על ידי המציאות הפיזית, ועל כן הוא משגיח גם במקום נמוך ומתגלה גם שם.⁸

ג. המקדש – תיקון למגדל בבל

להלן ננסה להראות כי בכמה וכמה מובנים מהווה המקדש תיקון למגדל בבל. על מנת להבין את משמעותו זו, נתבונן בתיאור השלם והמלא ביותר של תיקון זה – בחזון אחרית הימים בישיעיהו:

וְהָיָה בְאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהִיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשָּׂא מִגְּבְעוֹת וְנָהָרוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדְרָכָיו וְנִלְכָה בְּאֲחֻזָתוֹ כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבְרֵי ה' מִירוּשָׁלַם. וְשָׁפַט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים וְכַתְּתוּ חֲרָבוֹתֵם לְאֵתִים וְחַנִּיתוֹתֵיהֶם לְמִזְמֹרוֹת לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה...

וְיִשַׁח אָדָם וְיִשְׁפֹּל אִישׁ וְאֵל תִּשָּׂא לָהֶם. בּוֹא בְּצוּר וְהִטְמֵן בְּעַפְרֵי מַפְנֵי פַחַד ה' וּמִהֲדָר גָּאוֹנוֹ. עֵינֵי גְבָהוּת אָדָם שְׁפֹל וְשַׁח רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגְּבֵה ה' לְבָדוֹ בְּיוֹם הַהוּא. כִּי יוֹם לַה' צָ-בָאוֹת עַל כָּל גָּאֵה וְרֵם וְעַל כָּל נִשְׂא וְשָׁפַל. וְעַל כָּל אֲרִזֵי הַלְּבָנוֹן הַרְמִים וְהַנְּשָׂאִים וְעַל כָּל אֲלוֹנֵי הַבְּשֵׁן. וְעַל כָּל הַהָרִים הַרְמִים וְעַל כָּל הַגְּבְעוֹת הַנְּשָׂאוֹת. וְעַל כָּל מִגְדָּל גְּבָה וְעַל כָּל חוֹמָה בְּצוּרָה. וְעַל כָּל אֲנִיּוֹת תְּרָשִׁישׁ וְעַל כָּל שְׂכִיּוֹת הַחֻמְדָּה. וְשַׁח גְּבָהוּת הָאָדָם וְשָׁפַל רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגְּבֵה ה' לְבָדוֹ בְּיוֹם הַהוּא. וְהָאֱלִילִים כָּלִיל יִחְלַף. וּבָאוּ בְּמַעְרוֹת צָרִים וּבְמַחְלוֹת עֶפְרֵי מַפְנֵי פַחַד ה' וּמִהֲדָר גָּאוֹנוֹ בְּקוֹמוֹ לְעֶרֶץ הָאֲרֶץ. בְּיוֹם הַהוּא יִשְׁלִיךְ הָאָדָם אֶת אֱלִילֵי כֶסֶף וְאֶת אֱלִילֵי זָהָב וְאֶשֶׁר עָשׂוּ לוֹ לְהַשְׁתַּחֲוֹת לְחֹפֵר פְּרוֹת וְלַעֲטָלְפִים. לְבוֹא בְּנִקְרוֹת הַצָּרִים וּבְסַעֲפֵי הַסְּלָעִים מַפְנֵי פַחַד ה' וּמִהֲדָר גָּאוֹנוֹ בְּקוֹמוֹ לְעֶרֶץ הָאֲרֶץ. חֲדְלוּ לָכֶם מִן הָאָדָם אֲשֶׁר נִשְׂמָה בְּאָפוֹ כִּי בְמָה נִחְשָׁב הוּא (ישעיהו ב', ב-ד, ט-כב).

בנבואה זו מתואר תיקון חטא דור הפלגה על כל מרכיביו:

8 נעיר בהקשר זה כי בצד המקורות הדורשים פנייה לקב"ה ממעמקי הנפש (כגון תהילים ק"ל, א – "ממעמקים קראתיך ה'"), יש מקורות בחז"ל המדברים על בניית בתי כנסיות בגובהה של עיר (למשל תנחומא בחקתי ג). יש מקום לדון אם לגובהו של בית הכנסת יש משמעות עצמית, או שמא הדבר בא רק להגביהו יתר על שאר בנייני העיר מצד כבודו, ואכמ"ל.

המזומן מלמעלה בדבר ד' לשם מתן התורה, היא הפסיקה את הטמטום האנושי והגבלת זוהמתו וקבעה את הבסיס הנפשי לפתחון החדירה של הדבקות הנשגבה בד' א-להינו המחיה את כולנו היום. ענינה של מדרגה זו מתבטא הוא בשלילת הנכריות, בקביעת העמדה הישראלית בניגוד לאומות העולם, ביסוד הזכירה הא-להית הפנימית המתמדת לעומת הגויים שהם הנם 'שכחי א-להים' (תהילים ט', יח). ו'אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו' (הגדה של פסח). יש עניין בסודר העמידה הזאת הצריכה לגופה, העושה את יצירת האופי בכונניות האזנים לשמיעת הקול, המתגלה מתוך ערפלי הטוהר. 'אזנים כרית לי' (שם מ', ז) – 'אזן ששמעה על הר סיני' (קידושין כב ע"ב) את מצות החרות העליונה (לנתיבות ישראל ח"א עמ' קלט).

לעומת העמדה המבולבלת של אותם בני אדם, המבקשים לעשות להם שם, עם תפוצתם על פני הארץ, בנסיעתם מקדם 'מקדמונו של עולם', כאילו לא בהמשך השפע השמימי הא-להי, האינסופי, הנצחי, המאיר לארץ ולדלים עליה ומחיה את כולם, אלא בהעפלת האפלת מיגדלם הארצי, המצומצם והמוגבל, בניגוד ניתוק אל מול פני השמים וכלפי מקורו העליון והנאמן, לעומת זאת הופיעה העמידה על ההר מתוך התייצבות תחתיתו של 'הנשואים על כנפי נשרים' בזכירת ברית קדומים והקרואים אדם בכל אמתת צלמו ודמות תבניתו, זו המקבילה אל ההתגלות בערפלי הטוהר והמכוונת מישרים אל הארת מקור החיים ומשגב הישע. לעומת טמטום אורו של אותו המגדל המשכח, המשכיח את השם הגדול ואת הזכר המרומם, המטשטש את בהירות התרשמותו האמתית של האדם, אשר לפיכך נפוצו הגויים שכחי א-להים – הנה באה טהרת האויר ופסיקת הזוהמא של זאת העמידה-על-ההר, בהתבשמות עדניה ותפארת עדייה, שפיתחה את ראיית הקולות ושכללה את שמיעת הדברים, האירה בה את השראת השם הגדול, הנקרא על עם סגולתו, וקבעה לו מתוכה, בתכונת האופי של דבקות החיים הא-להית, את כח הזכרון של כל מעשה נפלאותיו וכל התייחדות היותו (שם עמ' קנו-קנז).

הרצי"ה רואה במעמד הר סיני תיקון לחטא דור הפלגה. רצונם של בוני המגדל לעשות שם לעצמם משכחת את עשיית השם לקב"ה, ואילו עמידת בני ישראל למרגלות ההר הביאה (מלבד הפסקת הזוהמה) לשלילת הנכריות. מעניינים גם הניגודים בין עמידתם של בני ישראל "בתחתית ההר" (שמות י"ט, יז) לשם קבלת התורה לבין העפלת בוני המגדל לשמים על ראשו, ובין האויר המשכח של המגדל לבין טהרת האויר במעמד הר סיני, שאפשרה ראיית קולות.¹⁰

כמ"ש 'ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו' (תהלים קכ"ב) שכל אחד יהיה דורש טובת הכלל ולא טובת עצמו. אמנם דור הפלגה בשורש היו להיפוך היינו כי ההתכללות שהיה בבית המקדש היה מעלמא דחיבורא עד שגם הדומם סייע לזה שכל אבן נעתק וישב לו במקומו ונתחבר עם חברו שאצלו כדכתיב 'והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה' (מ"א ו). ובנין המגדל היה מעלמא דפירודא. אמנם תכלית כוונתם בבנין המגדל היה כלפי מה שראו חורבן דור המבול שנמחו מן העולם בשביל שלא ידעו להזהר ברוחם לדאוג בעד טובת הכלל להיות כלול אחד מחבירו שלא יתנגדו ויקטרגו אחד על חברו, שכל אחד דרש רק טובת עצמו לעשות כל הישר בעיניו להתפשט ולהרחיב גבולו וכח התפשטותו גם בתוך גבול חברו ומלאה הארץ חמס ואחר שראו סופם עמדו על שורש דבר הכשלון שנכשלו דור המבול ורצו להשלים חסרון זה על ידי שיתאספו כולם לארץ שנער ששם ננערו מתי מבול.

והוא מה שבנאו המגדל בעומק ולא בהר להורות שרצונם לקבל תקיפות מכח קדושה שהוא סגור וכבוש תחת ידם כי המקדש שרומז לקבלת עול מלכות שמים הוא במקום היותר גבוה שארץ ישראל גבוה יותר מכל הארצות וירושלים גבוה מכל ארץ ישראל והר הבית גבוה מכל ירושלים וזה רומז ששם יבטלו כל ישראל דעתם נגד רצון השי"ת והמגדל היה בארץ שנער שהיא עמוקה מכל הארצות ובבקעה ורומז שרצו בכחם ועוצם ידם היינו לכבוש כח קדושה שנוטלים אותה בעקשות לפעול על ידו היפוך משרשו שבקדושה. והענין הוא כי מעשה המגדל שעשה נמרוד וצלמו של נבוכדנצר והערים שבנה פרעה כולם ענין אחד להם שהיה רצונם להמשיך כח מן הקדושה שישפיע עליהם טובה בהכרח לפי שלא היו רוצים להשתעבד תחת הקדושה.

תמצית דבריו, שחטא דור הפלגה עומד כנגד בניין המקדש. המגדל התחיל להיבנות במקביל לתחילת בניין בית אברהם בקדושה, והוא נבנה מהפסולת של אחורי קדושת בית המקדש. ההבדל העצום ביניהם הוא שמגמת המקדש להגיע להתכללות הכול, ובכלל זה הדומם, ולחבר את המציאות כולה לבוראה, ואילו בוני המגדל התכללו יחדיו למגמה הפוכה, כי לא רצו להשתעבד לקב"ה.

ד. התגלות הר סיני – תיקון למגדל בבל

בספרו לנתיבות ישראל מעמיד הרב צבי יהודה קוק את מעמד הר סיני כניגוד למגדל בבל:

העמידה על ההר הזה כשהיא לעצמה פעלה את פעולתה במדרגתה המיוחדת, 'ישראל שעמדו על הר סיני – פסקה זוהמתם' (שבת קמו ע"א). כשם ש'אור מגדל [בבל, י"ל] משכח' (סנהדרין קט ע"א), מתוך הרושם של 'עשיית שם' בניגוד לשמו הגדול של א-להים חיים ומלך עולם, כן עמידת הרגלים באותו מקום,

10 לא נוכל להרחיב כאן על היחס בין הר סיני והר המוריה בסוגייתנו.

ה. לעתיד לבוא ישכנו ירושלים והמקדש במקום גבוה

להלן נראה כי כמה נביאים מתייחסים למציאות עתידית שבה יהיו הר בית ה' והמקדש במקום גבוה מאוד. משמעות השינוי היא שלעתיד לבוא לא יהיה כל פער בין המציאות הרוחנית והמציאות הפיזית: המקום הגבוה מבחינה פיזית יהיה גם המקום המשמעותי מבחינה רוחנית, ולהפך. במציאות העתידית תתבטל השניות בעולם, והאחדות האלוהית תתגלה בו. כמובן, המציאות אינה מגבילה ח"ו אותו ית' באיזה אופן שהוא, אך במציאותו הממשית של הר בית ה' בראש ההרים יתקיים "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא".

1. ההרים ימוטו, אך הר ציון יהיה נכון¹¹

חזון אחרית הימים מתאר כי בניגוד ליתר ההרים, שיימוטו, הר בית ה' יהיה נכון בראש ההרים (ישעיהו ב', ב; מיכה ד', א). התמוטטות יתר ההרים מתוארת בכמה מקומות במקרא, למשל: "כי הנה ה' יצא ממקומו וירד ודרך על בְּמַתֵּי אֶרֶץ. וְנִמְסוּ הַהָרִים תַּחְתָּיו וְהַעֲמָקִים יִתְבַּקְּעוּ כְּדוֹנֵג מִפְּנֵי הָאֵשׁ כְּמִים מְגָרִים בְּמוֹרְד" (מיכה א', ג-ד); "עמד וּמַדְד אֶרֶץ רָאָה וַיִּתֵּר גּוֹיִם וַיִּתְפָּצְצוּ הַרְרֵי עַד שָׁחוּ גְבְעוֹת עוֹלָם הַלִּיכוֹת עוֹלָם לֹ" (חבקוק ג', ו); "וַיִּרְקְדוּ כְּמוֹ עֵגֶל לְבָנוֹן וְשָׂרִין כְּמוֹ בֶן רְאָמִים" (תהילים כ"ט, ו); "הַהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים גְּבְעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱן" (שם ק"ד, ד); "הַמַּעֲתִיק הָרִים וְלֹא יָדְעוּ אֲשֶׁר הִפְכֵם בְּאֶפֶס, הַמְרַגֵּז אֶרֶץ מִמְּקוֹמָהּ וְעַמּוּדֶיהָ יִתְפָּלְצוּן" (איוב ט', ה-ו). התמוטטות ההרים מסמלת את שבירת העבודה הזרה: הקב"ה נאבק בפולחן האלילי של אלוהי העמים.

הר ציון, לעומת זאת, יישאר נכון, והתנשאותו, המתוארת בנבואה בישיעיהו ב', באה לו אפוא מהשפלת יתר ההרים האליליים על ידי ה' השוכן עליו. דברים דומים על יציבותו של הר ה' מופיעים גם במקומות אחרים, למשל: "הַבְּטָחִים בַּה' כֹּהֵר צִיּוֹן לֹא יִמוּט לְעוֹלָם יִשָּׁב" (תהילים קכ"ה, א).

כיוון שהר ה' לא ימוט, לא תימוט גם ירושלים השוכנת עליו, כדרך שתימוטנה יתר הערים היושבות על ההרים. וכן נאמר ביואל: "וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֶל־לְהִיכֶם שֹׁכֵן בְּצִיּוֹן הַר קְדוֹשִׁי וְהִיִּתָּה יְרוּשָׁלַם קְדוֹשׁ וְזָרִים לֹא יַעֲבְרוּ בָּהּ עוֹד... מִצָּרִים לְשִׁמְמָה תִּהְיֶה וְאָדוּם לְמַדְבַּר שִׁמְמָה תִּהְיֶה... וְהַיְהוּדָה לְעוֹלָם תִּשָּׁב וְיְרוּשָׁלַם לְדוֹר וָדוֹר" (יואל ד', ז-ט). ובזכריה: "בַּיּוֹם הַהוּא יִגַּן ה' בְּעַד יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם" (זכריה י"ב, ח); "וַיִּשְׁבּוּ בַּה' וְחָרַם לֹא יִהְיֶה עוֹד וַיִּשְׁבַּה יְרוּשָׁלַם לְבִטָּח" (שם י"ד, יא).

התהליך כולו – התמוטטות ההרים בקום ה' למלוך על כל הארץ, והישארות עיר ה' על כנה – מתואר במזמור מ"ו:

לְמִנְצַח לְבָנֵי קָרַח עַל עֲלְמוֹת שִׁיר. אֶל־לְהִים לָנוּ מִחֶסֶה וְעַז עֲזָרָה בְּצָרוֹת נִמְצָא מֵאֵד. עַל פֶּן לֹא נִירָא בְּהָמִיר אֶרֶץ וּבְמוֹט הָרִים בְּלֵב יָמִים. יִהְמוּ יַחְמְרוּ מִימֵי יִרְעָשׂוּ הָרִים בְּגֵאוֹתוֹ סֶלָה. נֶהַר פִּלְגִּי וַיִּשְׁמַחוּ

עיר אֶל־לְהִים קְדוֹשׁ מִשְׁכְּנֵי עֲלִיוֹן. אֶל־לְהִים בְּקִרְבָּה בַל תִּמוּט יַעֲזְרָה אֶל־לְהִים לִפְנוֹת בְּקָר. הִמּוּ גוֹיִם מְטוּ מִמְּלָכוֹת נִתְּן בְּקוֹלוֹ תִּמּוּג אֶרֶץ. ה' צֶ-בָאוֹת עִמָּנוּ מִשְׁגָּב לָנוּ אֶל־לְהִי יַעֲקֹב סֶלָה. לָכֵן חֲזוּ מִפְּעֻלוֹת ה' אֲשֶׁר שָׁם שְׁמוֹת בְּאֶרֶץ. מִשְׁבִּית מִלְחָמוֹת עַד קֶצֶה הָאֶרֶץ קִשֵּׁת יִשְׁבֵּר וְקֶצֶץ חֲנִית עֲגֻלוֹת יִשְׂרָף בְּאֵשׁ. הִרְפוּ וְדָעוּ כִּי אֲנֹכִי אֶל־לְהִים אֲרוֹם בְּגוֹיִם אֲרוֹם בְּאֶרֶץ. ה' צֶ-בָאוֹת עִמָּנוּ מִשְׁגָּב לָנוּ אֶל־לְהִי יַעֲקֹב סֶלָה.

לסיכום: תיאור המציאות העתידית מורה על ניגוד ברור בין ההרים, שיימוטו כחלק מן המאבק האלוהי בעבודה הזרה, לבין הר ציון, שיישאר נכון ולא יימוט; ניגוד זה מבטא את נצחיותו של מקום עבודת ה' ואת זמניותם של מקומות העבודה הזרה.

2. נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים

מדברי הנביאים עולה בבירור כי המקדש העתידי ישכון במקום גבוה, כחלק מן המקום המרכזי שיתפוס בהיותו מקום השראת שכינה עולמית וכחלק מגודלו ועצמתו. כך למשל נאמר בפתח התיאור של מקדש יחזקאל: "וַיִּנְיַחְנִי אֵל הַר גְּבָהּ מְאֹד וְעָלְיוֹ כְּמִבְנֵה עִיר מְגֻנֵּב" (יחזקאל מ', ב). וכבר ראינו לעיל את דברי ישעיהו (וכן במיכה ד', א-ג) בחזון אחרית הימים על מרכזיותו של בית המקדש עבור העמים כולם:

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נָכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְּבְעוֹת וְנִהְרָו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכֵן וְנַעֲלָה אֵל הַר ה' אֵל בֵּית אֶל־לְהִי יַעֲקֹב וַיִּרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכָּה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם (ישעיהו ב', ב-ג).

רבים מן המפרשים מבינים כי המילים "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים" והערכי של הר בית ה', כמקום מרכזי שהכול יכירו בעליונותו ובחשיבותו ויעלו אליו למשפט. ברם, מהמשך אותו פרק נראה כי אין לפסול את ההבנה שהכוונה למיקום נישא גם במישור הפיזי:

כִּי יוֹם לַה' צֶ-בָאוֹת עַל כָּל גֹּאֵה וְרָם וְעַל כָּל נִשְׂא וְשִׁפָּל. וְעַל כָּל אֶרֶץ הַלְּבָנוֹן הָרְמִים וְהַנְּשָׂאִים וְעַל כָּל אֲלוֹנֵי הַבְּשָׁן. וְעַל כָּל הַהָרִים הָרְמִים וְעַל כָּל הַגְּבְעוֹת הַנְּשָׂאוֹת. וְעַל כָּל מְגֻדֵל גְּבָהּ וְעַל כָּל חוֹמָה בְּצוּרָה. וְעַל כָּל אֲנִיּוֹת תְּרָשִׁישׁ וְעַל כָּל שְׂכִיּוֹת הַחֲמָדָה. וְשַׁח גְּבָהוֹת הָאָדָם וְשִׁפָּל רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב ה' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא. וְהָאֲלִילִים כָּלִיל יַחְלָף (שם, יב-ח).

הנביא קושר כאן בבירור בין גובה פיזי לבין חשיבות רוחנית, ועל כן נראה שבדרך דומה יש להבין גם את ראשיתה של הנבואה: הר ה' יהיה נכון בגובה, בראש ההרים, גם במובן הפיזי.

לאור זאת, יש מקום להעלות אפשרות כי בקיעת הר הזיתים בנבואת אחרית הימים של זכריה (זכריה י"ד, ד) תביא

11 התייחס לסוגיה זו נ' אברהם, "התפתחותו של מוטיב ירושלים עיר הנצח בספרות המקרא", על הפרק 10, תשנ"ו, עמ' 14-7. המאמר מרכז מקורות בסוגייתנו, שאת חלקם הבאנו בסעיף זה.

ממילא גם לגביהת הר המוריה, וממקום גבוה זה יצאו המים החיים אל הים הקדמוני ואל הים האחרון (שם, ח).¹² נסיים את שיעורנו בדברי התוספתא בברכות (פ"א הט"ו), הקושרים בין חורבן לנמיכות, ובין החזרת שכנה לגבהות:

כיוצא בו 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון' (תהילים ע"ו, א) – וכי מה ראה הכתוב להחזיר לה שם הראשון? הרי הוא אומר 'כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת' (ירמיהו ל"ב, לא), יכול אף עכשיו הרי היא באף ובחמה, תלמוד לומר 'ההר חמד א-להים לשבתו' (תהילים ס"ח, יז), הרי היא בחמדה ובתאוה, מלמד שכיפר לה חורבנה. מניין שאין השכינה חוזרת לתוכה עד שתיעשה הר? תלמוד לומר 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון', מצינו כשהוא שלם קרוי הר, הא אין השכינה חוזרת לתוכה עד שתיעשה הר, שנאמר 'ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה' (בראשית כ"ב, יד), ואומר 'זכור ה' לבני אדם את יום ירושלם' (תהילים קל"ז, ז), אימתי כשיעקרו יסודותיה הימנה 'האומרים ערו ערו עד היסוד בה' (שם).

* * *

ניסינו להראות כיצד מהווה מגדל בבל את הביטוי המובהק הראשון של עבודה זרה. ישנו קשר פנימי בין בניית המגדל לגובה לבין הגבהות האנושית שהוא מבטא. תכונה זו מנוגדת בתכלית למקדש, הן מצד מיקומו הנמוך הן מצד מהותו – עשיית שם לקב"ה, ולא לאדם. בכך רומזת התורה כבר בתחילתה על העבודה הזרה כהיפוך וניגוד למקדש. בשיעור הבא נתחיל בע"ה להתבונן בעבודת ה' של האבות.

* ..... *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז *

* עורך: בעז קלוש *

* ..... *

* בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* ..... *

---

12 אפשר לראות בכך שיבה של המציאות העתידית למציאות הבראשיתית, שבה שכן גן העדן במקום גבוה, ונהרות יצאו ממנו להשקות את העולם (וכפי שצינו בשיעור הקודם).